

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף, ערד

חובת סיפור יציאת מצרים לפי פשוטו של מקרא

גם החכמים והזקנים שמפלפלים בהלכות הפסח צריכים לצאת לרגע מארבע אמות של הלכות אלו ולספר את מעשה יציאת מצרים כפשוטו, ואילולי זאת לא יצאו ידי חובתם. זהו ההסבר בשיטת תלמוד הירושלמי שהתשובה הניתנת לבן החכם השואל אודות החוקים והמשפטים היא לא בהלכות הפסח אלא הידיעה הראשית שבחזק יד הוציאנו ה' ממצרים.

התשובות על שאלות החכם והתם

עולם הפוך ראינו בין נוסח ההגדה של פסח שלפנינו לבין הנוסח המובא בתלמוד הירושלמי על טיב התשובות הניתנות לבן החכם ולבן התם כמענה לשאלותיהם במצוות חג הפסח.

הנוסח בסדר הגדה של פסח מבוסס על דברי המכילתא (פרשת בא, מס' דפסחא פ' י"ח) "חכם מה הוא אומר: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אותנו - אף אתה פתח לו בהלכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן ... תם מה הוא אומר: מה זאת - ואמרת אליו: בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים".

שונה היא גירסתו של התלמוד הירושלמי במסכת פסחים (פ"י ה"ד) "בן חכם מהו אומר: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אותנו - אף אתה אמור לו: בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים ... טיפש מהו אומר: מה זאת - אף את למדו הלכות הפסח, שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שלא יהא עומר מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת".

מחד גיסא משאיר התלמוד הירושלמי את שאלותיהם של החכם והתם על כנם, אולם מאידך גיסא הוא מהפך את התשובות הניתנות להם. התשובה הלמדנית העוסקת בהל' הפסח שניתנת לחכם לפי המכילתא, נאמרת לבן התם לפי הירושלמי; ואילו התשובה הסתמית 'בחזק יד' הניתנת לתם לפי המכילתא, בזה סובר הירושלמי שהיא נאמרת לחכם.

תן לחכם ויחכם עוד

ההגיון נמצא לכאורה בדברי המכילתא, שכן לפי גירסתו התשובות מותאמות היטב לשואלים, איש איש כערכו, הגדול בחכמה לפי גדלו והקטן לפי קטנו.

החכם שמתעניין אודות העדות החוקים והמשפטים של חג הפסח, ראוי שנרחיב לו את ידיעותיו ונלמדו כל הלכות הפסח, וכהסברו של רבינו הריטב"א בפירושו להגדה של פסח: "שהוא [החכם] הפליג לדקדק

ולשאל, וגם אתה תן לחכם ויחכם עוד והשיבהו כל הלכות הפסח ואפילו דברים שהם תקנת חז"ל שאין להם שום סמך בכתובים והוא מה שתיקנו אין מפטירין. (וכ"ה בשו"ת הרשב"ש סי' תצ"ד, ובעוד ראשונים.)

ומאידך הבן התם שאין בו דעת להעמיק כל צרכו, ושאלתו סתמית ופשוטה: "מה זאת" מקבל תשובה כערכו המותאמת להבנתו המינימלית: "בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים" ללא חידושי הלכות ופלפולי דינים שאינם לפי השגתו.

לעומת זאת בתלמוד הירושלמי נראה כי נהפכה קערתו על פיה מן הקצה אל הקצה. החכם שמהלך בגדולות ובנפלאות מקבל תשובה המתאימה לפשוטי עם, ובמקום שילמדוהו הלכות הפסח עונים לו עיקרי הדברים הידועים לכל תינוק הבורח מבית הספר, ואילו התם מתעלה לפתע בלימוד עיוני של הלכות הפסח, אתמהה.

זה לעומת זה

ומהיות טוב אציין בקצרה לתירוץ מקורי שכתב על כך זקני השל"ה הק' ולדבריו החכם שבארץ ישראל – מקום חיבור התלמוד הירושלמי, הוא התם שבארץ בבל – מקור סדר ההגדה שלפנינו, וכן להיפך, ונמצא כי שניהם לדבר אחד נתכוונו.

וכך כתב במסכת פסחים (דרוש ג' לשבת הגדול) "זמזה יתבאר מאמר תמוה בירושלמי מסכת פסחים ... הרי עיניכם רואות הענין היפוך מחכם לתם מסדר אגדה שלנו. כבר ביארתי החכם שבארץ ישראל הוא בסודות התורה ומועט הוא בפלפול ההוויות והחכם שבבבל להיפך. נמצא החכם שבארץ ישראל הוא תם בבבל בעיון פלפולו, והחכם שבחוץ לארץ הוא תם בארץ ישראל בענין השגת הסודות".

מה ענין זה לזה

ובטרם נבוא אל המכוון בהבנת דברי הירושלמי נקדים מה שכתב רבינו הרמב"ם בידו החזקה (פ"ז מהל' חמץ ומצה ה"א) "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן ... ואף על פי שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח".

המעין בעומק דברי הרמב"ם יראה כי לכאורה כרך כאן הרמב"ם בכריכה אחת שלושה דינים שאינם קשורים בהכרח זה לזה. יש כאן שלושה הלכות נפרדים לכאורה: חיוב סיפור יציאת מצרים אף למי שאין לו בן; חיוב הסיפור אף לחכמים גדולים; וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. והדבר צריך עיון מה ענינם זה לזה שלפיכך עשאו הרמב"ם כחטיבה אחת, ועלינו להבין מהו המשותף והמאחד של כל דינים והלכות אלו. וכבר עמדו על זה האחרונים, הלא הוא בספרתם.

וכי זקן פטור מן המצוות

ענין נוסף שראוי להתבונן בו הוא מה ששנינו בסדר הגדה של פסח "ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". והקשו האחרונים דהתינח חכמים נבונים ויודעים את התורה הוה אמינא שהם פטורים מלספר ביציאת מצרים, שהרי כל סיפור זה גלוי וידוע לפנייהם ולשם מה עליהם לחזור ולשנות מה שכבר החכימו בעבר, ועלה קמ"ל דאפילו הכי יש עליהם חובה ומצוה לספר ביציאת מצרים. אולם לשם מה היו צריכים להשמיענו שאף זקנים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכי מהיכי תיתי שמחמת היותו זקן יפטר ממצות עשה זו.

מה נשתנה הלילה הזה

והנראה בביאור הדברים בהקדם מה שדנו האחרונים במה שונה חיוב סיפור יציאת מצרים בליל פסח מהחיוב הרגיל שיש בכל שאר ימות השנה להזכיר יציאת מצרים אף בלילות (ברכות יב:). והגאון רבי חיים הלוי סולובייציק מבריסק הביא בזה כמה חילוקים וביניהם שבכל ימות השנה די בהזכרה בעלמא של נס יציאת מצרים ואילו בליל פסח לא סגי בהא והחיוב הוא להרחיב ולספר ביציאת מצרים (והובאו דבריו בחידושי הגר"ח השלם סטנסיל סי' מ').

וכידוע כבר קדמוהו ביסוד זה גאוני קמאי ובראשם המהר"ם שי"ק (על תרי"ג מצוות, מצוה כ"א) "לשון 'והגדת' היינו שכל המרבה הרי זה משובח, ואין זה כמו מצוה לזכור יציאת מצרים בכל יום, דזכירת יציאת מצרים בכל יום הוא רק בקיצור מופלג"; הפנים יפות (שמות י"ג ח' ד"ה ויש לפרש) "מפני שאמרו ימי חייך – הימים, כל ימי חייך – לרבות הלילות של כל השנה, אם כן מה ענין מצות סיפור יציאת מצרים בלילה זה, על כרחך שכוונת מצוה זו להרבות בסיפור הריבוי"; והגאון בעל חוות דעת כ' בהקדמתו להגדה מעשה נסים "נראה דבלילה זה סיפור מעליא בעינן ולא יצא בדיבור אחד ... אלא ודאי דבלילה זה סיפור מעליא מכל מה שאירע מראש ועד סוף בעינן".

גם ידוע מה שהוסיף הגאון רבי יצחק זאב הלוי מבריסק שמצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח כוללת בתוכה אף את העיסוק בהלכות הפסח במשא ומתן של הלכה (ראה ב'קונטרס בעניני חנוכה ומגילה' להגר"ח א' טורצין). ואף בזה כבר קדמו זקני המהר"ל מפראג בספרו גבורות ה' (פ"ב) "אף על גב דבמכילתא לא אמרו רק שחייבים לעסוק בהלכות פסח, אין זה קשיא דגם הלכות הפסח הוא יציאת מצרים, שהרי מה שאמר 'פסח זה שאנו אוכלין' וכן מצה ומרור הם הלכות פסח והם יציאת מצרים".

לבל יהיה עיקר חסר מן הספר

אלא שראוי להזהר לבל יהיו מן החכמים שילוננו בעומקה של הלכה בהיותם שקועים ראשם ורובם בבירורי הלכות מצה ומרור ובשאר הלכות הפסח, או מן הנבונים שיפליאו פלאות להרחיב ולספר בענינים שונים המסועפים ומשתלשלים מיציאת מצרים, ולפום חורפא ישמט מזכרונם לספר פשטיה דקרא של יציאת מצרים כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים, שכן אילולי יאמרו זאת לא יקיימו את עיקר המצוה גם אם יהיו עוסקים מענין לענין כל הלילה עד שיגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

ומשל למה הדבר דומה, לבנין בנוי לתלפיות קומה על קומה וגג על גג, שלא יתכן לאדם לעלות אל הקומה השניה והשלישית אם לא יקדים ויכנס בתחילה אל הקומה הראשונה. השהות בקומת המסד היא מציאות מקדימה לטיפוס אל הקומות העליונות. כך גם בסיפור יציאת מצרים: אבן היסוד בסיפור יציאת מצרים הוא העובדא כי בחוזק יד הוציאנו ה' אלוקינו ממצרים – עצם יציאת מצרים! רק לאחר שאדם סיפר את יסוד סיפור יציאתנו ממצרים יכול הוא להמשיך ולספר על קורותינו בארץ מצרים, על קושי השיעבוד ועל המכות שהפליא הקב"ה להביא על המצריים ועל זה הדרך כהנה וכהנה. וכשמסיים האדם את סיפור יציאת מצרים על כל פרטיו ודקדוקיו, ראוי לו להמשיך בחקר הלכות הפסח, שאף בזה הוא מקיים מצות הסיפור בליל פסח.

כך שגם אם נתחדשו בליל פסח הלכות שונות בסיפור יציאת מצרים המיוחדות ללילה זה, עדיין אין זה שולל את החיוב שיש בכל לילה משאר ימות השנה, להזכיר יציאת מצרים כפשוטו, כי בודאי לא גרע ליל פסח מכל השנה, אלא שנתחדשו בו הלכות נוספות.

ומילתא בטעמא כעין זה ראיתי להגאון רבי יהודה טרגר שליט"א ראש הישיבה בעיר אנטוורפן בהסכמתו לספר כהלכות הפסח (ראנד, אשדוד תשס"ו, עמ' 20) "אמרתי פעם דרך צחות בלשון המשנה 'כל שלא אמר שלושה דברים הללו לא יצא ידי חובתו' ולמה דיבר התנא בלשון שלילה ולא אמר צריך שיאמר שלשה דברים הללו. אלא שקאי על מי שאמר הרבה דברים וערך את הסדר ברוב דברי תורה וחושב שמקיים המצוה כהלכתה, ועל זה אומר לו התנא: כל מה שאמרת – לחי, אבל אם שלשה דברים הללו לא אמרת – לא יצאת ידי חובתך".

ישוב דברי הרמב"ם ובעל ההגדה

ובזה מיושבים היטב דברי הרמב"ם שכלל יחד שלשת הדינים של חיוב סיפור יציאת מצרים אף למי שאין לו בן; חיוב הסיפור אף לחכמים גדולים; וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, ועשאם כחטיבה אחת, כי אכן כלל גדול השמיענו בזה.

עיקר מטרת הרמב"ם בדבריו אלו הוא להשמיענו לבל נטעה לומר דמכיון דבמצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח מצאנו שיש להרחיב ולספר מהמסתעף ביציאת מצרים ואף לעסוק בהלכות הפסח, שמא לא יהיה חיוב להזכיר יציאת מצרים כפשוטו כבכל ימות השנה, קמ"ל שאין הדבר כן.

ובמי היינו טועים לומר כן, בחכמים גדולים שקראו ושנו וידם רב להם בכל מקצועות התורה, ובהם הוה אמינא שאין כל סיבה שיחזרו ויאמרו שוב את הדברים הפשוטים הידועים להם מכבר הימים, קמ"ל שאף על החכמים הגדולים יש חיוב לספר פשוטו של מקרא של יציאת מצרים.

ועדיין היינו אומרים דהיינו דווקא באדם המטופל בבנים, דחיובא עליו רמיא להגיד לבנו את פשוטו של מקרא של יציאת מצרים, ראי לאו הכי הרי הבן לא ידע זאת, ואינו בן חורין להפטר ממנה, אולם בכהאי גוונא שאין לו בן עדיין היינו סוברים שהוא פטור מלספר זאת ויכול לעסוק רק בהלכות הפסח, קמ"ל הרמב"ם שבין כך ובין כך, בין חכמים גדולים ובין מי שאין להם בנים, חייבים בסיפור בפשוטו של מקרא של יציאת מצרים.

אלא שאל תאמר שדי בסיפור כזה של 'פשוטו של מקרא' - לכן מיד ממשיך הרמב"ם ומסיים: "וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח", שכן לאחר שקיים האדם עיקר חובתו בסיפור יציאת מצרים עליו להאריך בדברים ולספר בהרחבה ואף לעסוק בהלכות הפסח, כיון שכל זה הוא בכלל מצות סיפור יציאת מצרים שבליל פסח.

סברא כעין זו עמדה בפני מסדר ההגדה של פסח כדי לפטור את הזקנים מסיפור פשוטו של מקרא ביציאת מצרים. דהוה אמינא שאותם הזקנים שכבר רבות בשנים מספרים את המעשה הפשוט של יציאת מצרים כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים, יוכלו כבר להמשיך ולעסוק בהלכות הפסח מבלי להקדים את ה'פשוטו של מקרא', ועל זה קמ"ל בעל ההגדה שחיוב זה ישנו כל שנה מחדש ואפילו הזקנים אינם בני חורין להפטר ממנה.

תשובה כהלכה בתלמוד הירושלמי

מעשה יעלה ויבוא בידינו לבאר דברי הירושלמי כמין חומר, ולפרש שאכן התשובה המתאימה ביותר עבור הבן החכם הוא מקרא שכתוב "כי בחוזק יד הוציאנו". וזאת משום שהבן החכם בבואו לדרוש ולחקור "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אותנו" יכול הוא ללון בעומקה של הלכה ולפום חורפיה בעיון דיני הפסח עלול הוא לשכוח מעיקר ויסוד המצוה שהוא סיפור יציאת מצרים כפשוטו, ולכן סובר הירושלמי שהתשובה המתאימה לחכם היא שתחילה לכל יספר כי "בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים".

לעומתו הבן התם שרק שואל 'מה זאת' אין לנו להסתפק אצלו בכך שגודיעו את יסוד המצוה הנהוגה בכל לילה לזכור את יציאת מצרים ולדעת כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים, כיון שגם על התם יש החובה המיוחדת של ליל פסח להרחיב בסיפור יציאת מצרים ולעסוק בהלכות הפסח, ומהאי טעמא מצווה האב להתחיל עמו מראשית הדברים וללמדו הכל עד שיגיע להלכה המסיימת ש'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'.

הוי אומר: הירושלמי מפנה את תשומת לב האב המשיב אל הנקודה שאותה הוא אינו מבחין בבואו להשיב לבנו, ולכן אצל הבן החכם מדגיש הירושלמי שאין להסתפק בפלפול בהלכות הפסח אלא יש לזכור את החובה לספר פשוטו של מקרא; ואצל הבן התם מדגיש הירושלמי שאין להסתפק רק בסיפור יציאת מצרים גרידא, אלא יש לשאוף לרומם את הבן מדרגת תם עד היותו חכם הלומד את הלכות הפסח.

הטיפש לחכם

ולא אמנע מלהעיר את המעיינים אל מוסר השכל נפלא שלמדנו מדברי הירושלמי: הבחנו כי ה'בן תם' מכונה בתלמוד הירושלמי בתואר לא מחמיא של 'בן טיפש'. [והיו שכבר אמרו על כך בדרך צחות כי בני ירושלים שגודעו בחכמתם ובפקחותם המופלגת לא יכלו לסבול תמימות ופשטנות שכזו, ולכן התם היה מכונה אצלם בתואר 'טיפש'].

אולם למרות כל זאת האמינו חכמי הירושלמי בכוחו של הבן תם להתעלות במעלות התורה ולהגיע לדרגתו של הבן חכם, והא ראייה שהם ציוו את האב ללמדו את כל הלכות הפסח ובכך לרוממו ולהגביהו עד למעלת החכמים.

והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים

"הקב"ה אמר למשה והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים (שמות ו' ו'), יש לפרש סבלות מלשון סבלנות, כי סבלנות לגלות היא שורש פורה ראש ולענה, והוא המקור לצרות ותלאות ישראל. כל זמן שבני ישראל התייחסו אל הגלות בסבלנות לא היתה להם תקווה להגאל, הקב"ה הבטיח להם שיוציא אותם מתחת סבלות מצרים, היינו שלא יסבלו ולא ישלימו יותר על חיי הגלות."

(ס' מנחם ליון על המועדים להרמז"ל זקס, עמ' רנ"ט)